

ğer taşımakla birlikte, önemli bir boşluğu da doldurmaktadır. Ayrıca teknik olarak kitabın sistematiği oldukça dikkat çekmektedir. Bu bağlamda eserin dört ana bölüme, her bir bölümün sistematik olarak alt bölümlere ayrılması ve ayrıca her bir bölümün başında bölümün genel muhtevası hakkında bilgi veren “Giriş” kısmının yer alması çalışmaya orijinal bir nitelik kazandırmaktadır. Bununla birlikte eserin “Sonuç” kısmında, çalışmada ulaşılan sonuçlarla ilgili değerlendirme yapılmayıp sadece özet verilmesi, böylesi kıymetli bir çalışmaya gölge düşürmektedir. Sonuç olarak hikmet kavramının farklı disiplinlerde mukayeseli bir şekilde ele alıp inceleyen bu çalışma, İslâm düşünce geleneğine ilişkin literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Böylesi değerli bir çalışmanın en kısa zaman diliminde Türkçe’ye kazandırılması temennisiyle...

Hatice Toksöz*

Sosyal Değişme, Kadın ve Din

Ali Coşkun

İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, 198 sayfa.

Mekânsal ya da zamansal sosyal değişme sosyolojinin önemli konularındandır. Sebepleri ve sonuçları bakımından da oldukça karmaşık olgular ve süreçlerle ilişkili olan sosyal değişme konusunda tarih, felsefe ve daha birçok bilim dalının doküman ve verileri sosyolojiye kaynaklık etmektedir. Bir yandan birçok kurum ve olgu sosyal değişmeye sebep olurken, diğer yandan sosyal değişme süreci, bu kurum ve olguları yapı ve fonksiyonları bakımından değiştirip dönüştürebilmektedir.

Bu bağlamda kadının sosyal konumunun tarihî süreç içinde ya da toplumdan topluma değişmesi, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin önemli konuları arasında yerini almıştır. Kadının konumunun değişim göstermesi tüm sosyal değişmelerde olduğu gibi, toplumsal veya toplum dışı faktörlerle belirlenmektedir. Şüphesiz belirleyici unsurlardan biri de dindir. Din hem öğretilerinde hem de şekillendirdiği kültürlerde ve toplumlarda kadının konumunu etkilemenin yanı sıra bu konumun değişmesine veya muhafazasına da yön vermektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Ali Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din* adlı eserinde, kadının din ve sosyal değişme açısından konumunu ve ilişkisini incelemiştir. “Giriş” dışında on beş bölümden oluşan eserde, günümüzde kadın ile ilgili konuların çok tartışılması ve araştırılmasında sosyal değişmenin rolü ele alınmakta, ayrıca kadın meselesinin hem toplumdan topluma hem de aynı toplum içinde zamana göre farklılaştığına dikkat çekilmektedir.

Yazar eserin “Giriş”inde (s. 11-19) araştırmanın yöntemi ve hipotezlerinin yanı sıra bu alanda yapılan çalışmalar hakkında kısa literatür değerlendirmesinde bulunur. Ayrıca araştırmanın temel kavramlarından “sosyal değişme”yi tanımlayarak, sosyal değişme kuramları hakkında kısa açıklamalar yapar. Burada sosyal değişmeye etki eden faktörler belirtilmekte, bilhassa son zamanlarda sosyal değişmenin en önemli etkenlerinden olan medyaya dikkat çekilmektedir. Toplumda sosyal değişmelerin ilk olarak kadın ve aileyi etkilediği, yine bilinçli sosyal değişme hareketlerinde de kadının değişimin baş aktörü olduğu hatırlatılmaktadır.

Coşkun çalışmasında din ile sosyal değişme arasındaki ilişkinin iki yönü üzerinde durur. Buna göre din bazen toplumsal değişimin motor gücü, bazen de sosyal değişimi engelleyen bir faktör olabilmektedir. Öte yandan sosyal değişme dini olumsuz yönde etkileyebileceği gibi etkinin yönü olumlu da olabilmektedir.

Coşkun ayrıca, kadının tarihsel süreçteki sosyo-kültürel konumunu anlaşılır kılmak amacıyla tarih yazıcılığı içinde kadının yerini ele alır. Yazar önce, tarih yazımı içinde kadınların yer almamasını, kadının sosyal hayatta bulunmamasına değil, tarih yazımında sözlü kaynağa önem verilmeyerek belgelere dayalı kaynak oluşturulmasına bağlayan feminist yaklaşımı tahlil eder. 1960’lı yılların sonuna doğru gündeme gelen feminis tarih yazımına göre, II. Dünya Savaşı’nda savaşa giden erkeklerin yerine çalışmaya başlayan kadınların savaş bittikten sonra da işlerini erkeklere devretmek istememeleri ve gitgide kamusal alanda kendilerine yer edinme ve hak talep etme çabalarında oluşları, artık dönemin tarih yazıcılarını kadınları tarihsel ve toplumsal değişim ve dönüşümlerin önemli bir öznesi olarak görmelerini zorunlu kılmıştır. Coşkun, feminist yazarların bu değerlendirmelerini ele aldıktan sonra, genel bir bakış ile tarih biliminin belli bir döneme kadar çoğunlukla savaşlar tarihinden ibaret olduğunu, bu nedenle aslında sadece kadınların değil sıradan halkın ya da gündelik yaşamların tarih yazımında yer bulmadığını ifade ederek feminist yoruma katılmadığını ortaya koyar.

Yazar çalışmanın bundan sonraki bölümlerini dört ana konu etrafında planlamaktadır: Mitolojide kadın, ilkçağ toplumlarında kadın, Tevrat ve

İncil’de kadın, İslâm’da kadın. İlahi dinlerde kadın konusu ele alınırken ilk aşamada kutsal kitaplarda kadın söylemi betimlenmiş, ardından bu ilahi dinlerin kültürü ile şekillenen toplumlarda kadının konumu irdelenmeye çalışılmıştır. Yani İncil ve Tevrat’ta kadın imgesine değinildikten sonra bu kitapların kültür ve medeniyetlerine kaynaklık etmiş olduğu Batı toplumlarında kadının konumu incelenmiş, yine Kur’an’da kadın meselesi izah edildikten sonra Hz. Peygamberin döneminden Osmanlı’ya, oradan Cumhuriyet’e kadar Müslüman toplumlarda kadının konumunun değişim ve dönüşümü takip edilmiştir. Kısaca diyebiliriz ki, dinlerde kadının yeri ve din-sosyal değişme ilişkisi bağlamında kadının konumu yalnızca kutsal metinlerle sınırlı bırakılmamış, uygulamada ve gündelik toplumsal yaşamdaki durum da ele alınmak suretiyle tarihsel bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Kadının toplumdaki yeri ile ilgili bu tarihsel süreçler konunun uzmanlarının araştırmalarından alıntılarla desteklenmiştir.

Mitolojide kadının nasıl bir betimleme ile yer aldığı kültürel feminizmin teorisyenlerinden J. J. Bachofen’in ve E. Cady Stanton’un öncülük ettiği ve XIX. yüzyılda taraftar bulan “anaerkillik teorisi” bağlamında açıklanmıştır. Ancak eserde, bu düşüncedeki yazarların elinde tam olarak anaerkillik bir dönem varsa bile ne zaman başlayıp ne kadar sürdüğü ve ne zaman yerini ataerkilliğe bıraktığı konusunda bir takım arkeolojik deliller bulunsa bile kesin bilgilerin bulunmadığını ifade edilmektedir. Bachofen ve Stanton, temelde Hıristiyanlık’ta Tanrı imgesinin eril oluşuna ve kutsal metinlerde kadına hep erkekten aşağı ve sonra yer verilmesine tepki gösterildiğini ifade ettikten sonra, tarihte kadın tanrıçaların bulunduğu ve kadınların mutlak hâkim olduğu bir dönemin de bulunduğunu iddia ederek anaerkillik teorisini geliştirirler. Anaerkillik dönemleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler aynı teorinin savunucularından Merlin Stone’un çalışması esas alınarak sunulmaktadır. Buna göre Mısır’da, Sümer’de, Babil’de Hititler’de kadının hem toplumdaki yüksek konumundan, hem de inanışlarda kadın tanrıçaların varlığından yola çıkılarak anaerkillik topluluklardan bahsedilebilmektedir. Fakat paleolitik ve neolitik dönemdeki kadının yüksek konumu Eski Yunan ve Roma’ya gelindikçe gerilemiştir.

Coşkun, Tevrat ve İncil’deki kadın ile ilgili hükümleri yorumlarken dönemin sosyal yapısının metinlere yansıdığı gerçeğine dikkat çekmektedir. Buna göre, Yahudi örfünün kadına yönelik sert ve olumsuz tutumu Tevrat metinlerine yansımıştır. Yazar bu bağlamda aslında İlkçağ ve Ortaçağ toplumlarında kadının sosyal hayatta ağırlık kazanmamasını yorumlarken, o dönem toplumlarının savaşçı olmaları ve kadınların savaşlardaki etkisinin sınırlı oluşunun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir. Tevrat’ta Hz. Musa’nın nüfus sayımı yaptığında kadınların sayılmamış olması bu durumu özetleyen mühim

bir örnektir. Coşkun bu örneği, o dönemde nüfus sayımının devletin planlama stratejileri için değil savaşlara asker temini için yapılmasıyla açıklar.

Batılı kadının sosyal tarihine de kısaca değinen yazar, XVI. ve XVII. yüzyıllarda kadına baskıların arttığı, evde erkeklere tabi bir hayat yaşadıkları, çalışan kadınların ise erkeklerin ücretinin yarısını alabildiklerini, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda feodal ekonomiden sanayiye geçiş sürecinde de kadınların giderek artan oranda eve mahkûm edildiği Chantal Quelquejay ve Lemercier'in yorumları ile birlikte aktarmaktadır.

Batı'da Fransız İhtilali kadın hakları bakımından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Yazar bu dönemden itibaren tüm Avrupâ'da kadınların olumsuz çalışma koşullarına karşı örgütlenerek sendikalaştığını ve eğitimde eşit haklar talep etmeye başladıklarını belirtmektedir. XIX. yüzyılda kadınlar üniversitede okuma hakkı elde etmişlerdir. Tabi bu süreçte kadınlara çeşitli baskı ve haksızlıklar da devam etmiştir. Yazar bunlardan örnekler de takdim etmektedir. Yine XIX. yüzyıldan itibaren Anglo-Sakson ülkelerinde, Fransa'da ve Kanada'da kadınların eğitim, çalışma vb haklarını savunan feminist hareketler ortaya çıkmıştır. Yazar Batı'da bilhassa İngiltere, Fransa, Kanada, Amerika, Almanya gibi ülkelerde ortaya çıkan başlıca kadın hareketlerini ve faaliyetlerini kısaca tanıtmaktadır. Yine yapılan faaliyetler sonucunda bu ülkelerde kadın hakları konusunda yaşanan gelişme, yasal ve toplumsal ilerlemeler açıklanmaktadır. Yazar bu süreci anlatmakla, kadınların haklarını ve toplumdaki konumlarını iyileştirmek için büyük çabaların gösterildiğini ve yine bu süreçte ne türlü sosyal değişimlerin yaşandığını ve kadın konusunun bu değişimleri yönlendirmede önemli bir unsur olduğunu gözler önüne sermek amacıyla olduğunu belirtmektedir.

Coşkun, eserinin bundan sonraki bölümlerinde İslâm'da kadının tarihini konunun sınırları dâhilinde incelemektedir. Bu süreci Câhiliye döneminden başlatarak, önce Kur'an'da, ardından Hz. Peygamber'in hayatı, Râşid halifeler dönemi, Selçuklu ve Osmanlı ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti dönemini de dâhil ederek İslâm toplumlarında kadının konumu ve yaşanan değişim sürecini ele almaktadır. Yazar Câhiliye döneminde kadının konumunu ilgili kaynaklardan yararlanarak okura sunmaktadır. Buna göre cahiliye döneminde kadının konumunun tekil bir bakış açısıyla değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır. O dönemde de kadınlar arasında sınıfsal farklar bulunmakta, alt tabakadaki kız çocukları diri diri toprağa gömülürken, üst tabakada soylu ailelerde mesela Hz. Hatice gibi ticaretle ilgilenen kadınlar bile bulunmaktadır. Ancak genel bir bakışla Arap toplumunun aslında o dönemde neredeyse tüm toplumlarda olduğu gibi ataerkil olduğu görülmektedir.

Coşkun, Tevrat ve İncil'e göre Hz. Havvâ'nın insanın cennetten kovulmasının sebebi olarak gösterilmesine rağmen Kur'an'da ilk günahı Hz. Âdem ve Havvâ'nın birlikte sorumluluğunun söz konusu olduğunu belirtmektedir. Yine Kur'an'da Hz. Nuh'un ve Hz. Lût'un eşleri inkârlarından dolayı ibret alınması gereken kadınlar olarak takdim edilirken, Hz. Meryem ve Firavun'un eşi Hz. Asiye ise örnek alınması gereken kadınlar olarak zikredilmektedir. Yazar öte yandan Kur'an'da kadının şahitliği veya miras meselesi ile ilgili hükümlerin, câhiliye toplumundaki duruma kıyasla kadının konumunu yükseltici niteliğine dikkat çeker. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde kadına tanınan sosyal hakların, sosyal alanlarda görünürlüklerinin ve özgürlüklerinin Hz. Peygamber'den sonra ihlal edildiğini yani İslâm toplumunda kadının sosyal konumunun Kur'an ve Sünnet'te hedeflenen tarzda sürdürülmediğini belirtir.

Yazar "İslâm Tarihi'nde Kadınlar" bölümünde (s. 132-137), Râşid halifeler döneminden itibaren kadınların haksızlıklara uğradığına dair örnekler bulunmakla birlikte, birçok ilim dalında başarı gösteren kadınlardan örnekler vermektedir. Yine Bahriye Üçok'un çalışmasına atıfta bulunarak İslâm coğrafyasında yöneticilik yapmış olan kadınlardan bahsetmektedir. Coşkun, bu tarihsel süreçten şöyle bir sonuç çıkarır: "Müslüman kadınlar peygamber devrindeki rahatlıklarını daha sonra erkek egemen toplumun baskısıyla yitirmiş olsalar da asla Avrupa'daki kadar kötü bir duruma düşmüş değillerdir." (s. 147). Yazar halifeler döneminden XIX. yüzyıla kadar sosyal hayatta görünen ve ilimle uğraşan kadınların genellikle entelijansiyaya mensup olduğuna da dikkatlerimizi çekmektedir.

Kitapta, İslâm'dan önceki Türk toplumunda ailenin demokrat bir yapıya sahip olduğu ve kadınların erkeklerle birlikte iktisadi faaliyetlerde bulunduğu aktarılmaktadır. Yine Selçuklu döneminde bir tür sivil ve iktisadi örgüt olan Bâciyân-ı Rûm adlı teşkilat, kadınların sosyal hayatta aktif olduklarına dair bir işaret olarak sunulur.

Coşkun, Osmanlı Devleti'ne gelince kadının ekonomi de dâhil hemen her sahada etkin olduğunu konu ile ilgili kaynaklardan aktardığı örneklerle açıklamaktadır. Bu arada Osmanlı döneminde kadınların nispeten uzak kaldıkları alanın eğitim olduğuna da dikkatlerimizi çeker. Kız çocukları sadece Sıbyan Mektepleri'ne gitmekteydiler. Ancak elit tabakaya mensup kadınlar babalarının sağladığı özel hocalarla eğitimlerine devam etmekteydiler. Böylelikle çok sayıda şair ve yazar kadın yetişmiştir. Kitapta, bunlara örnek olarak hukukçu bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye hanımın çalışmaları ile ilgili bilgiler verilir. Yine bu dönemde kadın yazarların kadın hakları, İslâm'da kadın meselesi gibi konularda yapılan tartışmalarından örnekler sunulmuştur.

Yazar Cumhuriyet döneminde kadının konumuna tahsis ettiği bölümde (s. 174-178), Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kadınlara verilen haklardan bahsetmektedir. İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi bunlardan bazılarıdır. Ancak yazar, tarih boyunca olduğu gibi, bu dönemde de kadının yine bazı ideolojileri savunmanın aracı konumuna getirildiğine dikkat çeker.

Çalışmanın son bölümünde (s. 178-189), din ve kadın meselesinin Türkiye'de aydın kadınlar tarafından nasıl değerlendirildiği, bu konuda yapılmış bir araştırma üzerinden deneysel bir şekilde açıklanmaktadır.

Eserde eksiklik olarak addedilebilecek husus, Emeviler ve Abbasiler döneminde kadının sosyo-kültürel konumu hakkında malumat ve değerlendirmelerde bulunulmamasıdır. Ancak bunun nedeni olarak o dönemleri yansıtacak kaynaklara ulaşılamaması düşünülebilir.

Sonuç itibarıyla sosyal değişme ekseninde din ve kadın ilişkisi gibi karmaşık ve birçok bilim alanından yararlanılarak ele alınabilecek bir konuyu nirengi noktalarına vurgu ile ve tarihsel örneklerle öz bir şekilde takdim etmesi bakımından eser alandaki araştırmacılara yön verebilecek bir çalışma niteliğindedir. Ancak günümüzde kadın-din ilişkisinin geldiği boyutun, sosyal değişme süreçleri de takip edilerek saha araştırmalarıyla zenginleştirilmesine ihtiyaç vardır. Eser teorik bir zemin sağlamak bakımından bu tür çalışmalara da öncülük edebilecek niteliktedir.

Nebile Özmen*

* Dr., Din Sosyolojisi.